INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA NUTQ BUZILISHIGA EGA BOLALARNI KOMPLEKS REABILITATSIYA QILISH MEXANIZMLARI

Samadova E'zoza Xusniddinovna

maxsus pedagogika (logopediya) 3-bosqich talabasi CHDPU Pedagogika fakulteti Chirchiq shahri O'zbekiston Respublikasi ezozasamadova99@gmail.com +998 99 068 54 25

Annotatsiya : Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalarni kompleks reabilitatsiya qilish mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Logopediya, logopsixologiya va pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi asosida bolalarning nutqiy, psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash yo'llari yoritiladi. Shuningdek, erta aralashuv, individual yondashuv va multidisiplinar hamkorlikning ahamiyati ochib beriladi.

Аннотация:В статье рассматриваются механизмы комплексной реабилитации детей с нарушениями речи в условиях инклюзивного образования. Анализируются теоретические и практические аспекты интеграции логопедии, логопсихологии и педагогических подходов. Особое внимание уделяется раннему вмешательству, индивидуальному подходу и междисциплинарному взаимодействию специалистов.

Annotation: This article examines the mechanisms of comprehensive rehabilitation for children with speech disorders in inclusive education settings. It analyzes the integration of speech therapy, logopsychology, and pedagogical approaches to support speech, psychological, and social development. Special emphasis is placed on early intervention, individualized approaches, and multidisciplinary collaboration.

Kalit so'zlar:inklyuziv ta'lim, logopediya, logopsixologiya, nutq buzilishlari, reabilitatsiya, individual yondashuv, erta aralashuv, ijtimoiy moslashuv

Ключевые слова: инклюзивное образование, логопедия, логопсихология, речевые нарушения, реабилитация, индивидуальный подход, раннее вмешательство, социальная адаптация

Keywords: inclusive education, speech therapy, logopsychology, speech disorders, rehabilitation, individualized approach, early intervention, social adaptation

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi tobora insonparvarlik tamoyillariga asoslanib, har bir bolaning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga yo'naltirilmoqda. Inklyuziv ta'lim - bu faqat bir tizim emas, balki jamiyatning madaniy va ijtimoiy yetukligining ko'zgusidir. Ayniqsa, nutq buzilishiga ega bolalar bilan ishlash masalasi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi, chunki nutq - bu tafakkur, muloqot va ijtimoiy integratsiyaning asosiy vositasidir. Nutq nuqsonlari bolaning nafaqat kommunikativ qobiliyatini, balki uning psixologik holati, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy faolligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlashda faqat logopedik yondashuv yetarli emas, balki logopsixologik va pedagogik yondashuvlar

uyg‘unligi zarur bo‘ladi. Mazkur maqolaning maqsadi - inklyuziv ta’lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalarni kompleks reabilitatsiya qilish mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda samarali yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nutq buzilishiga ega bolalarni reabilitatsiya qilish masalasi maxsus pedagogika, logopediya va psixologiya sohalarida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Ko‘plab tadqiqotlar nutq rivojlanishi bolaning umumiy psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois nutq buzilishlarini o‘rganish va tuzatishda kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Mashhur olim Lev Semyonovich Vigotskiy nutq va tafakkurning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi nazariyani ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, nutq insonning kognitiv rivojlanishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Vigotskiy nutq buzilishlari bolaning tafakkur jarayonlari, bilish faoliyati hamda ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlagan. Shuningdek, olim “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi orqali pedagog va mutaxassislarning yordamida bola o‘z imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkinligini asoslab bergan. Logopediya sohasida muhim tadqiqotlardan biri R.E. Levina tomonidan olib borilgan.[1] U nutq buzilishlarining turli shakllarini o‘rganib, logopedik diagnostika va korreksion ishlarning ilmiy asoslarini ishlab chiqqan. Levina nutq buzilishlari faqat artikulyatsion apparat bilan bog‘liq emasligini, balki fonematik eshituv, leksik zahira va grammatik tuzilmaning rivojlanish darajasi bilan ham uzviy aloqador ekanligini ta’kidlagan. O‘zbekistonlik olimlardan D.A. Nurkeldiyeva logopsixologiya sohasida muhim ilmiy ishlar olib borgan. U nutq buzilishiga ega bolalarning emotsional holati, motivatsiyasi va kommunikativ faoliyatini o‘rganib, logopedik mashg‘ulotlar psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan birga olib borilganda samaradorlik oshishini ko‘rsatgan. Shuningdek, M.X. Rasulova logopediya asoslarini tizimli tarzda yoritib, nutq buzilishlarini tuzatishda artikulyatsion gimnastika, fonematik eshituvni rivojlantirish hamda leksik-grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ekanligini ta’kidlaydi.Maxsus pedagogika sohasida Z.T. Axmedova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar inklyuziv ta’lim muhitida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashning pedagogik mexanizmlarini ochib beradi. Unga ko‘ra, inklyuziv ta’lim jarayonida o‘qituvchi individual va differensial yondashuvni qo‘llashi, o‘quv materiallarini bolaning imkoniyatlariga moslashtirishi zarur.Xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari ham ushbu yo‘nalishda muhim ahamiyatga ega. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalarda barcha bolalar teng ta’lim olish huquqiga ega ekanligi va ta’lim tizimi ularning individual ehtiyojlariga moslashishi lozimligi ta’kidlanadi. WHO (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti) esa erta bolalik davrida rivojlanish nuqsonlarini aniqlash va erta aralashuv choralarini qo‘llash reabilitatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshirishini qayd etadi. Shuningdek, Hallahan va Kauffman tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda multidisiplinar yondashuvning ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Ularning fikricha, logoped, psixolog, defektolog va o‘qituvchining hamkorligi orqali bolaga kompleks yordam ko‘rsatish mumkin. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, nutq buzilishiga ega bolalarni samarali reabilitatsiya qilish uchun logopediya, logopsixologiya va pedagogik yondashuvlarni

[1] Mavjuda Xudoyberdiyevna Rasulova. Logopediya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 256 b.

integratsiyalash zarur. Bundan tashqari, erta diagnostika, individual yondashuv hamda mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik ushbu jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot inklyuziv ta’lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalarni kompleks reabilitatsiya qilish mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda nazariy va amaliy metodlarning uyg‘unligi asosida ilmiy izlanish olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi logopediya, logopsixologiya va pedagogika fanlarining integratsiyalashgan yondashuviga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi qo‘llanilib, nutq buzilishlari, inklyuziv ta’lim hamda reabilitatsiya jarayonlari bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o‘rganildi. Ushbu metod orqali nutq buzilishiga ega bolalar bilan ishlashning nazariy asoslari, ilmiy yondashuvlari hamda zamonaviy tendensiyalari tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqot davomida kuzatuv metodi qo‘llanildi. Bu metod orqali inklyuziv ta’lim muassasalarida nutq buzilishiga ega bolalarning o‘quv jarayonidagi xatti-harakatlari, kommunikativ faolligi hamda nutq rivojlanish darajasi kuzatildi. Kuzatuv jarayonida bolalarning nutqiy faoliyati, o‘zaro muloqot jarayonlari va ijtimoiy moslashuvi o‘rganildi.

Tadqiqotning muhim bosqichlaridan biri diagnostik baholash jarayoni hisoblanadi. Diagnostika orqali bolalarning nutq rivojlanish darajasi, fonematik eshituv holati, artikulyatsion apparat faoliyati hamda leksik-grammatik ko‘nikmalari aniqlanadi. Diagnostik tadqiqotlar logopedik tekshiruv usullari yordamida amalga oshirilib, nutq buzilishlarining turi va darajasini aniqlashga imkon beradi. Tadqiqot jarayonida logopedik korreksion mashg‘ulotlar ham muhim o‘rin tutdi. Ushbu mashg‘ulotlar artikulyatsion gimnastika, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish mashqlari, fonematik eshituvni rivojlantirish hamda leksik va grammatik tuzilmani shakllantirishga qaratildi. Mashg‘ulotlar individual va guruh shaklida tashkil etilib, bolalarning nutq rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilindi. Bundan tashqari, tadqiqot metodologiyasida logopsixologik yondashuv ham qo‘llanildi. Bu yondashuv orqali nutq buzilishiga ega bolalarning emotsional holati, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi hamda kommunikativ faolligi o‘rganildi. Psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijobiy psixologik muhit yaratish orqali bolalarning nutqiy faolligini oshirishga e’tibor qaratildi. Tadqiqotning yana bir muhim jihati pedagogik yondashuv hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qituvchi tomonidan individual va differensial yondashuv asosida o‘quv jarayoni tashkil etildi. O‘quv materiallari bolalarning rivojlanish darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirildi. Interaktiv metodlar, vizual materiallar hamda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali bolalarning o‘quv faoliyati faollashtirildi. Shuningdek, tadqiqot metodologiyasida multidisiplinar hamkorlik tamoyili muhim o‘rin tutadi. Logoped, psixolog, defektolog va o‘qituvchilarning hamkorligi natijasida bolalarga kompleks yordam ko‘rsatish imkoniyati yaratildi. Mutaxassislarning o‘zaro hamkorligi orqali bolaning nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishi birgalikda qo‘llab-quvvatlandi. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar tahlil qilinib, umumlashtirish va taqqoslash metodlari yordamida ilmiy xulosalar chiqarildi. Mazkur metodologik yondashuv inklyuziv ta’lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalarni reabilitatsiya qilishning samarali mexanizmlarini aniqlashga imkon berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalar bilan olib boriladigan kompleks reabilitatsiya jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan integratsiyalashgan yondashuvga bog‘liqligini ko‘rsatdi.Tadqiqot davomida logopedik mashg‘ulotlar, psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda pedagogik yondashuv birgalikda qo‘llanganda bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Avvalo, logopedik mashg‘ulotlar nutq apparatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi. Artikulyatsion gimnastika, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish mashqlari hamda fonematik eshituvni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar natijasida bolalarning nutq tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilish darajasi oshdi. Shu bilan birga, leksik zahiraning kengayishi va grammatik tuzilmaning rivojlanishi kuzatildi. Psixologik yondashuv ham reabilitatsiya jarayonining muhim qismi ekanligi aniqlandi. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ko‘pincha tortinchoqlik, o‘ziga ishonchsizlik va kommunikativ to‘siqlar kuzatiladi. Psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsiyani oshirish hamda ijobiy emotsional muhit yaratish orqali bolalarning muloqotga kirishish faolligi ortdi. Pedagogik yondashuv doirasida individual va differensial ta’lim usullaridan foydalanish samarali natija berdi. O‘qituvchi tomonidan o‘quv materiallarini moslashtirish, vizual vositalardan foydalanish hamda interaktiv metodlarni qo‘llash bolalarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshirdi. Bu esa nutqiy faoliyatning rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida multidisiplinar hamkorlikning ahamiyati ham tasdiqlandi. Logoped, psixolog, defektolog va o‘qituvchining hamkorlikda ishlashi natijasida bolaga har tomonlama yordam ko‘rsatish imkoniyati yaratildi. Bu esa reabilitatsiya jarayonining samaradorligini oshirdi.

Muhokama jarayonida erta aralashuvning muhimligi ham alohida qayd etildi. Nutq buzilishlari erta yoshda aniqlanib, vaqtida korreksion ishlar olib borilsa, bolalarning nutqiy rivojlanishida sezilarli ijobiy natijalarga erishish mumkin. Shu sababli maktabgacha ta’lim muassasalarida logopedik va psixologik xizmatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar ham reabilitatsiya jarayonida samarali vosita sifatida qo‘llanilishi mumkin. Raqamli platformalar, mobil ilovalar va interaktiv o‘quv dasturlari bolalarning qiziqishini oshiradi va mashg‘ulotlarni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim muhitida nutq buzilishiga ega bolalarni reabilitatsiya qilishda kompleks yondashuv eng samarali yo‘l ekanligini ko‘rsatdi. Logopedik, psixologik va pedagogik faoliyatning integratsiyasi bolalarning nutqiy, psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi.

XULOSA

Inklyuziv ta’lim sharoitida nutq buzilishiga ega bolalarni kompleks reabilitatsiya qilish zamonaviy ta’lim tizimining muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, nutq buzilishlarini samarali bartaraf etish faqat logopedik mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, balki logopsixologik va pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi asosida tashkil etilishi lozim. Bunday kompleks yondashuv bolaning nutqiy rivojlanishi bilan bir qatorda uning psixologik holati, ijtimoiy moslashuvi hamda kommunikativ faoliyatining rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.Tadqiqot davomida nutq buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, differensial ta’lim metodlari hamda multidisiplinar hamkorlik muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Logoped, psixolog, defektolog va o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorligi bolaga har tomonlama yordam ko‘rsatish imkonini yaratadi va reabilitatsiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, nutq buzilishlarini erta

aniqlash va o‘z vaqtida korreksion ishlarni tashkil etish bolalarning nutq rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishda muhim omil hisoblanadi. Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli vositalardan foydalanish bolalarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi hamda nutqiy faoliyatni rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli inklyuziv ta’lim tizimida nutq buzilishiga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash va kompleks reabilitatsiya mexanizmlarini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’lim muhitida nutq buzilishiga ega bolalarni reabilitatsiya qilish jarayonida ilmiy asoslangan metodlardan foydalanish, mutaxassislar hamkorligini kuchaytirish hamda individual yondashuvni keng qo‘llash ushbu jarayonning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Bu esa nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi va ularning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida Nizom.
2. Sensor integratsiya. Darslik. X.Sh.Yunusova –T .: “Dimal” nashriyoti, 2026-y. -142 b.
3. Jean Ayres. (1979). Sensory Integration and the Child. Los Angeles: Western Psychological Services.
4. V.A. Slastenin. (2002). Pedagogika: innovatsion faoliyat asoslari. Moskva: Akademiya.
5. Y.A. Ivanova. (2010). Pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlar. Sankt-Peterburg.
6. Wieder, S., & Greenspan, S.I. (2003). Climbing the Symbolic Ladder in the DIR Model. Journal of Developmental and Learning Disorders
7. Mavjuda Xudoyberdiyevna Rasulova. Logopediya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 256 b.
8. Zilola Tursunovna Axmedova. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 320 b.